

Особливості розвитку теорії політичної соціалізації

Наталія Пробийголова,
асистент кафедри політології
Східноукраїнського національного університету
ім. В. Даля

Сучасний розвиток українського суспільства характеризується переорієнтацією на ринкову економіку, трансформаціями в системі політичного управління і державної влади, які базуються на відмові від моноідеологізації, проголошенням пріоритетності демократичних прав і свобод, приматі загальнолюдських цінностей. Зазнають змін ідеї та моральні орієнтири. Все це зобов'язує вчених докласти великих зусиль для вирішення важливих науково-теоретичних і прикладних проблем.

Мусимо констатувати, що, при значному обсязі наукових праць щодо демократизації суспільного життя, надто мало досліджень присвячується проблемам суспільно-виховних процесів у молодіжному середовищі. До того ж дається взнаки спрощене уявлення про політичне виховання та політичну соціалізацію як однобічно зорієнтовані процеси, де особа виступає в ролі об'єкта, а не активної сили.

Вивчення напрацювань новітньої теорії політичної соціалізації молоді та її подальший розвиток є важливим фактором для формування концепції політичної соціалізації в Україні. Пошук шляхів та напрямків становлення стабільної системи політичної соціалізації, можливих заходів щодо її оптимізації взмозі забезпечити послідовність політичного розвитку, збереження стабільності суспільства. Для вирішення цих проблем необхідно чітко уявляти, як індивід інтеріоризує політичні цілі й цінності та інтегрує їх до своєї особистості.

Зміст процесу політичної соціалізації залежить від характеру відносин індивіда та влади в конкретному суспільстві. Адже людина набуває статусу політичної особистості в результаті тривалої взаємодії з навколишнім світом. У соціологічному аспекті особистість значною мірою детермінована економічними, соціальними, політичними, національними,

ідеологічними відносинами та зв'язками між ними.

Вивчення досвіду західних країн, раціональна його адаптація до особливостей українського суспільства сприятиме формуванню нової концепції політичної соціалізації.

При цьому перш за все необхідно з'ясувати категоріально-понятійний апарат. У політологічному енциклопедичному словнику поняття „політична соціалізація” розглядається як процес засвоєння індивідом упродовж його життя політичних знань, норм і цінностей суспільства, до якого він належить. Політична соціалізація є складовою багатогранного процесу, в ході якого відбуваються відтворення і подальший розвиток політичних структур та відносин. Рівень політичної соціалізації – величина змінна. Він детермінований значною мірою умовами соціально-політичного життя.

Політична соціалізація молоді розглядається за аналогією із загальним процесом соціалізації як процес включення людини до політичної системи. Проте слід зазначити, що семантично термін „політична соціалізація” англійською мовою означає процес або діяння, спрямовані на об'єкт, який при цьому має пасивну роль.

На нашу ж думку, політологічна наука повинна виходити з активної ролі особи в політичному житті щодо засвоєння певних політичних норм і цінностей. Точніше цей процес визначається поняттям „політичний розвиток особи”. Маємо на увазі процес активного засвоєння індивідом ідеологічних та політичних цінностей і норм, притаманних конкретному суспільству.

У класичній теорії політики склалися два основні підходи щодо визначення поняття „політична соціалізація” – інституціональний та біхевіористський. Природно, будь-яка концепція розвивається під впливом суб'єктивних і об'єктивних чинників. Формування концепції політичної соціалізації в сучасній теорії політики детерміноване сьогоденням. До того ж, жодна концепція не може претендувати на універсальність, оскільки процес засвоєння політичних цілей і стандартів політичної поведінки в конкретному суспільстві завжди має специфічні риси і в кожній країні обумовлюється особливостями її культурного середовища.

В межах першого підходу набула розвитку теорія ролей. Її недолік у тому, що вона не вирізняє рольових функцій. Якщо центральною ланкою під час дослідження виступає політична еліта, професійні політичні менеджери, то яке місце відводиться при цьому пересічним громадянам? Нез'ясованим також лишається питання про значимість політичних ролей у сфері політики. Тим більше, якщо під ними розуміти політичну активність. Для одних ця значимість може бути мінімальною і проявлятися у вигляді виконання своїх громадянських обов'язків, для інших – виступає в якості життєвої установки.

Будь-яка людина, яка живе в суспільстві, має певні політичні функції

(ролі), які визначають її політичний статус. Тому мова повинна йти не стільки про політичні ролі, скільки про спосіб реалізації ідей людиною як суб'єктом політики.

Політична соціалізація – процес становлення людини як суб'єкта політичних відносин і політичної діяльності. Вона охоплює всіх членів суспільства. Згідно з психоаналітичною теорією особи, люди несоціалізовані, тобто такі, що не вписалися в соціально-політичні відносини, не мають статусу повноправних суб'єктів. Згідно з іншим підходом, політична соціалізація є винятково процесом розвитку, завдяки якому люди здобувають політичні орієнтації та зразки поведінки.

Теорія соціалізації може бути представлена у трьох формах, хоча жодна з них не є повністю незалежною від інших.

По-перше, це може бути загальна теорія соціалізації. Вона переважно описує та пояснює на найзагальнішому рівні процес соціалізації, вилучаючи з нього сферу суб'єктивного.

По-друге, це теорія політичної соціалізації. Вона ставить завдання зрозуміти, як саме відбувається соціалізація в політичній сфері. Характер змісту та особливості політики в суспільстві можуть створювати умови для розвитку соціалізуючих процесів, які відрізняються від тих, що відбуваються, наприклад, під час прийняття статевих ролей, в економічній поведінці або в релігійних патернах. Так, не має сумніву, що сім'я відіграє вирішальну роль під час передачі різних аспектів культури суспільства та в підготовці дитини до прийняття типів професійних ролей, які вона відіграватиме. Але у сфері політики виникають важливі відмінності. Тільки деякі види орієнтацій можуть бути предметом сімейної соціалізації, інші залежать від агентів, що перебувають поза сім'єю.

Існує і третій вид теорії – політична теорія політичної соціалізації. Її мета – показати відповідність соціалізуючих феноменів функціонуванню політичної системи. За логікою вона важливіша, ніж інші види теорії.

Процес політичної соціалізації обумовлений особистісним, суб'єктивним фактором. Сама вибірковість індивіда і є критерієм, який залишає за ним право на самосоціалізацію.

В сучасній українській політичній теорії і практиці спостерігається значний інтерес до людського фактора, розуміння того, що особа виходить на політичний рівень не як віддалений і більш чи менш стихійний результат життя та діяльності людей та їхніх намірів. Вона починає залучатися до політичного процесу і впливати на нього самостійно.

Вироблено чимало теоретичних підходів, розгорнутих концепцій, які певним чином пояснюють сутність процесу політичної соціалізації молоді. Однак вони часто суперечать одна одній. Відтак слід виділити вузлові моменти, навколо яких розгортаються теоретичні дискусії.

До першої групи наукових розробок можна віднести праці, присвячені проблемам молоді як особливої соціально-демографічної групи (Н. Блінов,

В. Волков, І. Ільїнський, В. Лісовський, І. Кон, Н. Победа, В. Рябіка, О. Ватутін, Н. Паніна, Н. Блінова, В. Васильєва та ін.). Ці дослідження спрямовані в основному на аналіз становища молоді в соціальній структурі суспільства, на характеристику специфіки її субкультури.

Інша група вчених концентрує увагу на проблемі політичної культури молоді, впливу різних факторів на її соціалізацію. Взагалі ж у політичній науці представлено вельми розмаїті підходи до розуміння політичної культури та її ціннісного виміру, в рамках яких розглядаються численні показники рівня її розвитку, а також виділяються типи політичної культури. До числа авторів, які інтенсивно працюють над цією проблематикою, належать М. Головатий, В. Бебик, В. Ребало, С. Головаха, О. Яременко, В. Соколов та ін. В основі їхніх розробок – об'єктивне вивчення всіх сторін соціуму, які спраляють вплив на молодь, вплив соціального середовища на формування гармонійної особистості. Вчені-політологи розглядають життєві перспективи і професійне самовизначення різних соціально-демографічних категорій молоді. С. Головаха, І. Бекешкіна та інші зосереджують увагу на аналізі змін умов політичної соціалізації особистості під впливом науково-технічної революції, що дало змогу виявити деякі закономірності процесу самовизначення молоді та її життєвих перспектив, з'ясувати особливості суспільної свідомості молодого покоління, в тому числі й політичної, в сучасний період. В. Оссовський, Н. Комарова, О. Балакірева, Ю. Якубова, В. Головенько доводять, що на формування політичних переконань молодої людини суттєво впливають політична пропаганда і агітація.

Головний висновок із досліджень, які здійснюються у цій сфері, полягає в тому, що:

³⁵₁₇ наміри молодих людей певною мірою залежать від їх соціального самопочуття, емоційного стану;

³⁵₁₇ крім зовнішньополітичних умов на формування індивіда впливає також побут, психологічні підвалини соціалізації людини;

³⁵₁₇ молодь є лідируючою групою суспільства, яка визначає зміст і характер сьогоденного та завтрашнього розвитку українського суспільства.

У більшості згаданих праць розглядалися процеси соціалізації, а проблеми політичної соціалізації молоді досліджувалися лише в контексті загальних проблем і вивчалися переважно через проблеми політичного виховання, політичного навчання і освіти. Ці розвідки містять цікавий аналіз емпіричної соціологічної інформації.

В сучасній теорії політики виокремлюють два напрямки, де критерієм визначення сутності процесу політичної соціалізації є рівень активності та рівень суб'єктивності його учасника.

Згідно з першим напрямком, політична соціалізація – це процес, в якому особа є пасивним суб'єктом політики (Ч. Меріам, Г. Лассуел, Д. Істон, Дж.

Денніс). З цієї точки зору, політична соціалізація не що інше, як формування політично орієнтованої особи, яка вміє захищати свої соціально-політичні інтереси, має розвинену політичну свідомість і високий рівень політичної культури. Головними інститутами, які формують політичні орієнтації особи, є держава, політичні партії, громадські організації, школи, вищі заклади освіти. Політична соціалізація відбувається шляхом навчання, політичного виховання. Так, вища школа здійснює як пряму, так і латентну політичну соціалізацію. Пряму – завдяки організації інформаційного процесу з вираженою ідеологією (вивчення суспільно-гуманітарних дисциплін, виховні, патріотичні заходи тощо). Латентну – через організацію інтерактивних процесів, завдяки яким засвоюються соціальні ролі та форми поведінки. В такий спосіб вища школа сприяє формуванню когнітивної компоненти політичної соціалізації.

Другий напрямок визначає процес політичної соціалізації як такий, у якому особа не є пасивним об'єктом впливу політичної системи. Її активність у взаємодії з владою обумовлена інтересами, здатністю діяти усвідомлено. Прихильниками такого визначення статусу особи в політичному процесі є М. Вебер, Г. Моска, Ф. Паркін, У. Гуд, Р. Даль, К. Превітт та ін. Вони вважають, що політична соціалізація не пов'язана з якимись канонами. Це – засвоєння притаманних певному суспільству політичних цінностей, настанов, переконань, моделей поведінки, що відбувається в процесі становлення індивіда як члена політичної спільноти та спрямований на забезпечення його свідомої участі в політичному житті. Перетворенню індивіда на свідомий та активний суб'єкт політики відповідає така система політичної соціалізації, що не тільки задає йому мотивацію до активності та створює умови і можливості для участі в політичному житті, але й водночас забезпечує індивіда необхідним обсягом знань і навичок практичної діяльності, формує у нього здатність розуміти політичну дійсність.

Для визначення сутності процесу політичної соціалізації в сучасній Україні необхідно виявити, яким чином цей процес сприяє (чи перешкоджає) розвитку політичної системи, а також як стан політичної системи сприяє стабільності процесу політичної соціалізації або ж підриває акультурацію. Визнається, що політична соціалізація є фактором збереження та стабілізації політичної системи, умовою її нормального функціонування. У західній політичній теорії політична соціалізація розглядається ще й як інститут політичного контролю, за допомогою якого певні політичні та соціальні групи поширюють політичні цінності, зразки поведінки.

Щодо визначення другої частини цього питання, то було з'ясовано, що каталізатором політичної соціалізації особи найчастіше виступають суспільно-політичні та економічні кризи (притаманні системам, які трансформуються). В час кризи людина політизується переважно під

тиском обставин. Перенасиченість політичного життя деструктивними ідеями і вимогами створює небезпечний фон, який динамізує активність особи зовсім не в дусі свободи і демократії.

Засновники рольової теорії політичної соціалізації дотримуються думки, що молодій людині під час її політичного розвитку повинні прищеплюватися переважно позитивні установки щодо ставлення до політичної системи. Кінцевою метою політичної соціалізації має бути формування громадянськості, ступінь якої визначається тим, наскільки особа пристосувалася до соціально-політичних відносин та сприяє розвиткові суспільного ладу.

Політично соціалізована людина – це, передусім, патріот, відповідальний громадянин, який має не тільки високий ступінь розвитку політичної свідомості, але й високий рівень політичної культури.

Феномен політичної людини розкривається через єдність двох незалежних параметрів: рівня регламентованості політичної поведінки та рівня причетності до політичної системи. На перетині цих параметрів виникають типи політичної людини, що є показниками впливу політичної соціалізації на різні типи людей. А саме: „вільний стрілець”, „конформіст”, „службовець”, „ідеолог-прагматик”, „проповідник”, „законослухняний громадянин”, „активіст-неформал”. Незважаючи на деякі розбіжності у визначенні поняття „політична соціалізація”, всі автори погоджуються, що вона є стрижнем політичної культури. Чим вища політична культура суспільства, тим більше уваги воно приділяє процесові політичної соціалізації. Проте справедливим можна вважати й протилежне твердження: чим вищий ступінь політичної соціалізації в суспільстві, тим вищим є і рівень політичної культури. Адже люди з високим рівнем політичної соціалізації беруть активну участь у політичному житті суспільства, забезпечуючи розвиток суспільних відносин. Відтак поняття „політична культура” і „політична соціалізація” взаємопов'язані. Політична культура суспільства є змістовим компонентом політичної соціалізації особи. В результаті ж політичної соціалізації суб'єкт пристосовується до політичної культури і спроможний розвивати її.

На когнітивному рівні характер політичної культури більшості населення України можна визначити як розходження між бажаним і дійсним – своєрідне роздвоєння оцінок дійсності. З одного боку, демократія і суверенітет вважаються великою цінністю, усвідомлюються більшістю населення як необхідна умова та мета перебудови суспільства на нових засадах. Водночас рівень очікувань, викликаний ейфорією від проголошення незалежності та крахом старої системи, увійшов у протиріччя з можливостями їх задоволення. Конфлікт між повсякденними потребами та інтересами й реальними умовами життя гостро переживається на емоційному рівні, породжує широкий спектр масових настроїв – від байдужості і апатії до агресії та ненависті. Полярність

настроїв залежить від різного уявлення людей про те, що відбувається нині в Україні, від їхніх оцінок того, що було раніше і чого чекати у майбутньому. Перспективи розвитку політичної культури полягають, насамперед, у розбудові громадянського суспільства, тобто демократичних форм управління, пріоритету прав і свобод громадян над правами нації, народу, держави.

Мета політичної соціалізації – формування політичної культури громадянина. Важливим параметром її є ставлення до політичного режиму. В процесі політичної соціалізації формується увесь набір настановлень, що стають для молоді джерелом політичної поведінки. В результаті успішної політичної соціалізації задовольняються глибинні потреби особистості бути громадянином. Серед проблем політичної соціалізації на перший план висувуються питання зміцнення державності, зростання довіри громадянина до своєї держави, усвідомлення ним свого місця і ролі в процесах суспільного оновлення.

Отже, вивчення теорії політичної соціалізації дозволяє, по-перше, дати відповіді на низку питань, пов'язаних з цим процесом. Це, перш за все, вивчення змісту соціалізації та дослідження цінностей, позицій і політичних переконань, які воно включає; з'ясування, чи є ці цінності однорідними, а чи вони перебувають під впливом суперечливих факторів; визначення векторів акультурації та каналів передачі інформації; вивчення факторів, які порушують безперервність і тривалість процесу політичної соціалізації; як процес політичної соціалізації допомагає (чи перешкоджає) розвитку політичної системи, сприяє її стійкості чи підриває її.

По-друге, вивчення теорії політичної соціалізації дозволяє об'єктивно підійти до формування концепції політичної соціалізації в Україні з урахуванням особливостей сучасного стану політичної системи.

Брак цілісної концепції політичної соціалізації особи призводить до того, що політичні позиції індивідів обумовлюються не впливом лідерів, ЗМІ, політичних партій, а їх економічним станом. Вивчення досвіду західних країн, його адаптація до особливостей українського суспільства допоможе формуванню нової концепції політичної соціалізації, де одним з головних завдань буде імплементація демократичних цінностей, взаємоповажних відносин індивіда і влади, що потребує послідовного розширення соціально-політичної сфери участі особи в житті суспільства. Створення адаптованої концепції політичної соціалізації забезпечить спадкоємність політичного розвитку та збереження стабільності суспільства у ході зміни поколінь.

Становлення демократичної інфраструктури політичної соціалізації потребує пошуку шляхів її формування та впровадження в життя. Але цей процес пов'язаний з певними труднощами, що виникли в часи реформування політичної системи. Це, перш за все, подолання системної

кризи процесу політичної соціалізації, що потребує необхідних ресурсів – фінансово-економічних, правових, кадрових. По-друге, складним є пошук чинників стабільного розвитку процесу політичної соціалізації. Все це можливе лише за умови розробки адаптованої до українських реалій наукової концепції політичної соціалізації та практичних можливостей її запровадження. Реалізація означених проблем потребує глибокого аналізу сутності політичної соціалізації, визначення особливостей її здійснення в сучасній Україні.

Література:

1. **Барабаш В.** Інституалізація молодіжного руху України // Людина і політика. – 2004. – №3. – С. 98 – 111.
2. **Ваторопин А. С.** Политические ориентации студенчества // Социс. – 2000. – № 6. – С. 39 – 43.
3. **Вашутін О.** Політична соціалізація молоді в сім'ї і становлення політичної психології індивіда // Людина і політика. – 2000. – № 5. – С. 67 – 71.
4. Виховання національно свідомого, патріотично зорієнтованого молодого покоління, створення умов для його розвитку як чинник забезпечення національних інтересів України: інформаційно-аналітичні матеріали / Кол. авторів: В. А. Головенько та О. О. Яременко (керівники) та ін. – К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. – 191 с.
5. **Вовк В.** Соціокультурні чинники формування масових умонастроїв в Україні // Політична думка. – 1998. – № 1. – С. 40 – 51.
6. **Гавра Д. П., Соколов Н. П.** Исследование политических ориентаций / Социс. – 1999. – № 1. – С. 69 – 84.
7. **Гаджиев К. С.** Введение в политическую науку: Учебник для высших учебных заведений. Изд. 2 – е, перераб. и доп. – М.: „Логос”, 2002. – 544 с.
8. **Гедікова Н. Ф.** Основні фактори політичної соціалізації особи та їх прояв в Україні. – Одеса, 1999. – 365 с.
9. **Гоббс Т.** Сочинения: В 2-х т. – М.: Мысль, 1998. – 546 с.
10. **Гозман Л. Я., Шестопал Е. Б.** Политическая психология. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2000. – 446 с.
11. **Лола В.** Проблеми формування громадянина України // Людина і політика. – 2003. – №4. – С. 40 – 50.
12. Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів. – К: Генеза, 1997. – С. 328.